

ÖSSZEGEZÉS

A gyermek személyiségét formáló tényezők: vagyis az öröklött tulajdonságok és környezeti hatások közül az utóbbiakat vizsgáltam, hisz ezek együttese alakítja sajátossá a közösség kultúráját is. E meghatározó jelleg kialakításában már a táji, természeti feltételeknek: éghajlati, domborzati, talaji és életföldrajzi adottságoknak is megvan a jól meghatározott szerepük, lévén hogy keretül szolgálnak az élet egésze számára, és hatással vannak a foglalkozások megválasztására, az életmódra, az egész népi tárgyi világra, sőt nemiképp az illető közösség szellemi kultúrájára és magatartási formáira is. Mindezt még határozottabban befolyásolják a gazdasági és társadalmi viszonyok: a gazdálkodás jellege, a termelőerők fejlettségi foka, a tulajdonviszonyok; utóbbiak egyes történeti tényezőkkel karöltve a társadalmi rétegződés alapját s azzal párhuzamosan a műveltségjavak közösségen belüli rétegzettségét is eredményezik.

Esztelneken a XX. század elején a gyermekek nehéz gondokkal küszködő, szegény, de egykori szabad székely rangjára büszke közösségbe születtek bele. Az erdő koszorúzta falu lakói a havasok szénafüvéből és fájából éltek; állatokat tartottak és erdőltek, na meg a sovány földből igyekeztek néha emberfeletti erőfeszítések árán és technológiai újítások bevezetésével a maximumot kicsikarni. Akiket apróbb birtokuk nem tartott el, idegenben kerestek munkát, vagy a betelepült tőkés erdőkitermelők szolgálatába szegődtek.

A szegénység okán és a külső hatások nyomán a század első felében hagyományos tárgyi és szellemi műveltségjávaik rohamos fogyatkozásnak indultak és mindinkább polgárral cserélődtek fel. Ez a folyamat az idegenben járt-kelt, szegényebb rétegnél volt gyorsabb, legalábbis hagyományos tárgykészletüket hosszabb ideig megőrizték a módosabb gazdák. Századunk elejére azonban már az ő házaikból is eltűntek a bokályok, színes varrottások, vett ágycsészék; a népi kultúra elszíntelenedett, a közösség korábbi esztétikai igényeinek már sem a lakásban, sem a viseletben nem maradt nyoma. Beérték a szigorúan nélkülözhetetlennel, kedvükből, energiájukból nem futotta többre. Mentalitásukba is újabb polgári elemek férkőztek be, mint amilyen a születéskorlátozás. Az önfenntartás — a mindennapi kenyérük előteremtésének, gazdaságuk állandó fejlesztésének — mindenkor kérlelhetetlen parancsa viszont értékrendjükben továbbra is az edzett, dolgozó, küzdeni tudó, külsőségeiben egyszerű, magatartásában közösségi embertípust emelte eszményi magaslatra.

Miképpen formálódott felnőtté a vázolt környezeti feltételek és elvárások hatására, azok közepette az esztelneki gyermek? Hogyan ismerte meg és vette birtokba a kultúra hagyományos értékeit, a társadalomba illeszkedés szabályait?

A környező természethez szoros szálak fűzték, közvetlenebbek, mint bármelyik városi társát, hisz gyermekével jelentős idejét a szabadban töltötte, ott játszott, ott dolgozott, onnan merített gazdag élményanyagot, s ezer szállal kötötte oda a maga és elődei tapasztalatait sűrítő ismerettára is. Innen fakad az esztelnekiek, mint általában a falusi emberek, szemlélődő természete, amelyről rendkívül színes, képszerű beszédstílusuk is árulkodik.

A falu társadalmához, annak műveltségéhez a családon keresztül vezetett az út: a gyermek kiskorban alig érintkezett idegennel, a dajkája legtöbb he-

lyen nagyobb testvére, nagyanyja volt, s a szülői ház maradt a nevelés központja később, a kör kitágulásakor is. Ez nyújtott védelmet, ez sugárzott melegséget — mely a személyiség harmonikus fejlődésének már csecsemőkorban is fontos feltétele —, itt tanulta meg eszmélkedése pillanatától, hogy az élet örökös, fáradhatatlan küzdelem, mely ritmusával hol elfeledteti, hol meg hangsúlyozza a bajt, nehézséget, és hogy e küzdelemben ereje, tehetsége szerint minden családtagnak, tehát neki is részt kell vállalnia. Otthon ismerte meg a hétköznapi és ünnepek tárgykészletét, otthon ízlelgette az anyanyelvet, a népköltészet ritmusát. A feltárolt világ a népi műveltség sajátos belső törvényszerűségeitől meghatározottan eleve rétegzett volt, jól megfér benne az ősi maradvány és az újabb képződmény, a kezdetlegesebb és kiműveltebb, a misztikus és racionális. A régebbi és újabb kulturális elemeket, javakat különböző generációkhoz tartozó nevelői révén ismerte meg. A nagymama, akinek inkább volt ideje foglalkozni a kicsivel, negyedszázaddal korábbi életvitel modelljét, szellemi javait adta tovább, míg a szolgálásból nemrég hazatért szülők vagy nagyobb testvérek idegenből hozott népi alkotásokkal gazdagított, de egyben fel is hígított és polgári elemekkel feltöltött kultúrát közvetítettek. Ez indokolja a helyi örökség megszakításokkal történő hagyományozódását, és részben ennek köszönhető a felnőttekénél egyszerűbb, archaikusabb gyermekkultúra kialakulása is. Ez utóbbinak egy másik, funkcionális oka is van. A gyermek testi-lelki zsengesége folytán nem asszimilálhatta egyszerre a felnőttek műveltségét a maga teljességében: azt szükségleteihez, fejlettségéhez igazított sajátos, külön javakon át közelítette meg: a csecsemőnek és kisgyermeknek nem igényes viselet kellett, hanem pelenka és egyszerű, házilag is megvarrható, könnyen kezelhető, egybeszabott *köntöske* vagy *macskanadrág*. A meg amúgy is otthon ülőnek csizma helyett megtette a *posztópapucska* is. Elfoglalt vagy fáradt anyjának fontos volt, hogy ne kelljen mindjárt ölbe kapnia a síró csecsemőt, hogy elcsitíthassa úgy is, ha csak lábával nyomogatja a bölcső talpát, vagy gyengéden lendít egyet a függő bölcső ládáján. Napközben nem foglalt helyet a karikás ágy, s keveset az összecsucskható padágy, éjszakára mégis négy apróságnak biztosított nyughelyet. A különös tiszteletben álló nagy asztalt nem szentségteleníthette meg a még civilizáltan enni nem tudó gyermek, de különben sem érte volna fel.

A nevelők a gyermek életkori sajátosságaihoz igazodtak akkor is, amikor szótagismétléssel képzett gyermeknyelvi szavakkal vezették be az anyanyelv birodalmába, ritmikus mondókákkal a költészetbe; érzékszervi tapasztalásait, figyelmét fejlesztő, mozgásigényét, fantáziáló hajlamát kielégítő játszadozásokkal, mechanikus játékokkal tanították, szórakoztatták, s ezáltal a környező világról, annak tárgyairól, élőlényeiről kialakított képzetait gazdagították, őt magát pedig célszerű cselekvésre szoktatták. Utánzási ösztönének fejlesztése végett játékot, majd valóságos, de az ő méreteihez kicsinyített munkaeszközöket adtak a kezébe, s nemcsak engedték, hogy belekóstoljon a munkába, hanem megbízták, sőt dicsérő szavakkal fokozták is buzgalmát.

A gyermek így zökkenőmentesen, észrevétlenül nőtt bele a felnőttek műveltségébe. Kinötte a bölcsőt, pelenkát és a dajkarímekeket, aztán a gyermekágyat és macskanadrágot, megkapta az első felnőttekéhez hasonlító szoknyát, harisnyát, elleste az egyszerűbb, majd bonyolultabb munkák fogásait. Csupán ki kellett igazítani téves mozdulatait, a szülei máris igényt tarthattak rá, hogy képességeinek megfelelően, önállóan dolgozzon, máris büntették a tökéletlenségért, lustaságért, csavargásért, de teljesítményéhez mérten már felnőttként

kezdték bánni vele. Eszerint kapott helyet a nagy asztal mellett, eszerint hagyták jóvá, hogy a felnőttek csendes beszélgetésein jelen maradjon (korábban kiküldték, ha vendég jött), avatták bele az élet problémáiba, biztosították a jogát az ünnepi népszokásokon való részvételben.

Kulturálódásával szorosán egybefonódó társadalmasodását¹⁷¹ az életciklusonként — korcsoportonként — újrászerveződő gyermekközösségekben való folyamatos részvétele könnyítette meg. Ezek a felnőttek társadalmának a mintájára alakultak: megvoltak a vezető egyéniségei és háttérbe szorítottjai, elvárásai, az igazságszolgáltatása — de egyszersmind spontánabbak voltak, és más volt a rendeltetésük és műveltségük is.

A gyermektársadalom létének értelme a játék volt, ami egyet jelentett a gyermekköltészet alkotásainak hagyományozásával, ez a költészet pedig a felnőttek szellemi műveltségének számos, távolról szemlélt, tehát megértett és meg nem értett töredékét ötvözi egybe. „Van itt — írja Kálmány Lajos — az egyszerű rímes soroktól s altatóktól egész a ballada töredékéig minden ágából a népköltésnek s az életben előforduló cselekedeteknek. Csupa utánzás az egész, de egyszersmind mentő is. A pogány szertartásokat a nagyok elfelejtették, mert tiltva volt végezni, gyakorolni, a gyermekek eltanulták, s fenntartották töredékekben. Szájról szájra adták egymásnak a dalt, eltanulták egymástól a cselekvényeket, s játszottak, senkitől sem őrizve ellen, hogy mit. Hiszen csak gyermekjáték az egész!... Így van ez ma is: a gyermek miséz, lakodalmaz, temet és a többi, ellesi a szertartást, szavakat:

Gonpodi pamilló
Szárak kinyér vakaró!

érthetetlen előtte, csúfolódóvá alakította ...

Hát a leggyönyörűbb balladatöredékek hol vannak? itt: a gyermekjátékokban ... Nem bírták végig megtanulni, kikaptak az egészből egypár sort, mint a szél a magot, s beleültették, beleoltották abba az ágába a népköltészetnek, melyet gyermekjátéknak mondanak.

Nagyon is ágas-bogas fa ez a népköltés fája: ágai egymásra keresztül-kasul nyölnek, de annyi ága sehol sem találkozik, jön egybe, mint itt: a gyermekjátékoknál; ezért mondtam ezt az ágat valóságos tárháznak, ha szél éri, tördeli a népköltés valamely ágát, addig hajlik jobbra-balra, míg erre az ágra borul, a gyermekjátékféle ágra, ebbe aztán beleforr, ezért valóságos menedék.¹⁷²

E gazdag tárház éltetője, maga a játszótevékenység a gyermek számára nem pusztán önfeledt, üdítő szórakozás, hanem az életre való felkészülés egyik módja, művészi hajlamainak kibontakoztatója, társadalomba illeszkedésének tanuló iskolája volt. Alkalom, mely során a gyermekközösség, saját érdekei védelmében, saját igazságérzete nevében várta el tagjaitól ugyanazt a fegyelmet, melyet otthon nevelői is megköveteltek tőle. Ilyen előkészület után nem volt már nehéz a párválasztás intézményeit fenntartó ifjú társadalomban, majd a felelősségteljes felnőttek közösségében sem helyt állni, az erkölcsi eszményeknek megfelelni, melyekre a vidámság és lelki rugalmasság ráadás volt csupán.

Láthattuk tehát, hogy a felnőttek világát a gyermek a maga külön műveltségén keresztül közelítette meg, s ez, hordozói fizikai fejlettségének szintjéhez illően, spontán és egyszerű volt, utánzása hajlamából következően viszont a felnőttekéhez hasonlított, s éppen e hasonlóság tette lehetővé, hogy közvetít-

sen a két nemzedék között. Tekintve, hogy e műveltség részint az idősebbektől, rendszerint egyenesen nagyanyáról unokára hagyományozódott, részint pedig emberöltők hosszú során át közvetlenül és folytonosan gyerekekről gyerekekre szállt, sok régi, archaikus, kezdetleges műveltségelemet megőrzött. Menedék volt a szellemi kincsek mellett a tárgyi világ számára is. A pár év alatt tovaröppenő gyermekkor felvillantotta a műveltség sok évezredes fejlődési útjának egyes állomásait: az ősidőket, amikor az emberek még földről vagy ölbe vett tálból, a tűzhely mellett falatoztak, azt a sokszázados állapotot, mely során alacsony asztalkára került a közös tál, míg mai méretűre nőttek a bútorok, köztük az asztal is. Valóságos vadász- és harci eszköz emléket őriz a játékníyl, a gyűjtögető-zsákmányoló életmód valamikori jelentőségét idézik a vadon nőtt gyermekcsemegék, akárcsak a primitív eszközökkel kifogott halak, csapdába ejtett madarak, a pásztorkodás képzetéhez fűződik a *Hess ki, vess ki, libáim!* játék, a párválasztás, a lakodalmi szertartás rég tovatűnt mozzanataihoz a több énekes-táncos körjáték. A korszerűtlenné, túlhaladottá váló műveltségelemek úgy szálltak alá a gyermekvilágba, hogy hidat verjenek, amin a felnövekvő nemzedék a korszerűbbet megközelíthesse, azért, hogy megkönynyítsék a nevelők és nevelkedők dolgát, hogy szemléltessék az emberöltők során mindig csiszolódó, az életkörülményekhez mindig jobban, az adott korban legjobban hozzásimított s épp ezért a közösség számára kötelező életforma és anyagi műveltség kialakulásának útját, sugallják az elsajátításának módját.

Lám, miért válhatott a kívülről jövő oktatás helyett a játszva utánpótlás, gyakorlás és tapasztalás, tehát a belenevelődés a paraszti nevelés egyetlen lehetséges és járható útjává, és miért válhatott a munkát mindenek fölé helyező társadalomban olyan közvetlenné természet és ember, gyermek és felnőtt viszonya. Törvényszerűség mindez; „a földművelő, falusi élet mindenütt való azonosságából”¹⁷³ következik; ezért tapasztalhatott hasonlókat a kalotaszegi Nyárszón Kresz Mária,¹⁷⁴ a németországi falvakban Dietz, Günther és Ploss.¹⁷⁵ Hasonlót, de mégis különbözőt, hisz a törvényszerűségek mindig meghatározott térben és időben munkálnak; a körülmények pedig egyedi színhatásokat eredményeznek.

Színhelyünk volt: egy erdélyi viszonylatban korán polgárosuló háromszéki falu; időpontunk: a XX. század.